

b) Külföldi irodalom.

Herzog: Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. Begründet von J. J. Herzog, In 3. verb. und vermehrter Aufl. unter Mitwirkung vieler prot. Theologen und Gelehrten herausg. von Prof. dr. Albert Hauck., I. Bd. Leipzig (Heinriche) 1896. IV. 801 l. Ára 10 márka.

Előttünk fekszik a legszélesebb prot. körökben ismeretes nagy Herzog-féle prot. reálencyklopédiának I. kötete immár harmadik javított és bővített kiadásban. Használhatóságát jobban mi sem bizonyíthatja, mint az az örvendetes tapasztalat, hogy aránylag igen rövid idő alatt e nagy terjedelmű munkának immár harmadik kiadása vált szükségessé. Első kiadása 22 vaskos kötetben 1854—1868., a második 18 kötetben 1877—1888-ig jelent meg Herzog erlangeni tanár, a nagy hírű ref. egyháztörténetíró gondos szerkesztésében. A második kiadásnál 1880. Plitt halála után a nyolczadik kötettől kezdve Hauck tanár, Németország egyházhistorikusa lépett be a szerkesztőségbe, ki most már teljesen magára vállalta e nagy prot. műnek harmadik kiadásában való megindítását.

A mű I. füzetének ez őszön való megjelenését röviden már jeleztük a «Prot. Egyházi és Iskolai Lap» hasábjain, s néhány megjegyzésekkel is kísértük e monumentális mű megindítását. A dolog természeténél fogva csak helyeselhetjük a vállalatnál azt, hogy éppen egyházhistorikus állott annak élére, mivel a cikkeknek az egyháztörténetnek jut ki az oroszán rész. Mert, a ki a bibliai rendszeres és gyakorlati theológiában tájékozni kívánja magát, annak a nagyszámú i. v. tan- és kézikönyvek bőségesen nyújtják a kellő tájékozást. Másként van a dolog az egyháztörténetnél. E studiumnak oly tág terjedelme van, hogy egyes részletkérdésekre nézve, úgy az egyes korszakalkotó személyiségek, mint az egyházi tan- és életfejlődés tekintetében egy nagyobb encyklopédikus műre, mint «Nachschlagewerk»-re mulhatlanul szükség van.

Mint az előttünk fekvő I. kötetből kitetszik, nemcsak mennyiség, hanem minőség tekintetében is az egyháztörténetet illeti meg az első hely. Széleskörű tárgyismeret és gondos választékosság jellemzi annak minden egyes cikkét. Hogy úgy mondjuk: specialisták dolgozták fel annak minden egyes részletkérdését, a mennyiben több a régebbi kiadású cikkek közül a szaktudomány mai álláspontján nem bizonyult elégségesnek. A mai szaktudósoknak párttheol. irányra való

különbség nélküli bevonása csak nyereség a műre, a melyről méltán mondhatjuk, hogy az a német prot. theol. tudományosság mai állásának méltó képviselője, s a tudományos kutatásoknak sikerült összefoglalója.

Az egyházhistoriai theologia mellett a többi tanszakok, közelebbről a rendszeres és gyakorlati theologiai részletek természetesen rövidebben vannak felkarolva e nagy encyklopédiában. Cremer és Lenne mellett nyereség volt Gottschick és Hermann tanároknak, mint a történeti iskola követőinek megnyerése. Előbbi az «adiaphora», utóbbi az «imádság» cikkét dolgozta föl nagy szakszerű tudással s a részletekre is kiterjedő gondossággal.

Nem ilyen elismeréssel szólhatunk az írásmagyarázat körébe eső dolgozatokról. Az új kiadás nagyjából a régebbi cikkeket produkálta, s bizonyos tartózkodás észlelhető a kritikai iskola hiveivel szemben. Lotz, Orelli Koehler, Buchrucker, Kittel, Buhl és Baudissin képviselik az ótestamentumi, Schmidt, Hausleiter, Ewald, Heinrici, és Bossuet pedig az újszövetségi theologiai tanszakot és annak irodalmát. Mindkét szaknál egész sora hiányzik a nevesebb szaktudósoknak. A bibliai theologia historia képviselői közül nem egy kitűnő ember maradt ki a vállalatból, sőt a kritika megjegyzi, hogy az irodalmi részleteknél is feltűnően hiányos a reálencyklopédia. Ezen csak az a körülmény enyhíthet némileg, hogy ilyen természetű gyűjteményes vállalatnál az egyháztörténet körébe eső dolgozatokon van a hangsúly. De már a mű külső kiállítása nem áll arányban a reá fordított gondos utánjárással. A papírt s a compress nyomást épen nem tartjuk kielégítőnek.

S végül még egy néhány megjegyzést, a melyet privát úton is magának a vállalatnak az érdekében is közölni óhajtok Hauck tanárral, mint szerkesztővel. Ha ő egészen méltán oly nagy súlyt fektet e nagy reálencyklopédiájánál az egyháztörténetre, úgy épen nem volna szabad megelekednie csak az «Ungarn», «Dévay» és «Pázmány» című cikkekkkel, illetve azoknak Révész Kálmán és Balogh Ferencz által való — hiszszük, hogy alapos — átdolgozásával. E három cikk a nagy terjedelmű magyar egyháztörténetet e vállalatnál ki nem elégítheti. Először is — talán Zoványi tollából — helyet kérünk a régebbi és újabb prot. egyházirodalmi résznek, mire nézve már dr. Erdős barátunk is igen dicséretesen törte meg az utat Zahn — különben túlmerev és egyoldalú — legújabb egyháztörténelmében. A gyakorlati theologiai részre Mitrovics Gyulá, az ószövetségi részre Radácsi György, az újszövetségre pedig Kenessey Béla, Petri Elek vagy dr. Masznyik Endre vállalkozhatnék. Vegyen tudomást a mi törekvéseinkről a külföld is ez előkelő encyklopédiából. Aztán iskoláink és egyházalkotmányunk története is megérdemelné, hogy abból megtudna valamit a külföld.

Az elsőre Szinnyi Gerzsont, a másodikra pedig Pokoly József tanárt, mint ismert szakírókat tartanám illetékesnek. A mai prot. sajtó is azon a niveaun áll, hogy méltán vehetne róla tudomást a külföld, a minek feldolgozására én Szöts Farkast óhajtánám. Végül a magyar prot. énekügy feldolgozására Erdélyi Pál vagy Farkas Lajos volna fölkérendő. Használják vele a vállalatnak s használják első sorban magunknak. Lám, az ismert «Theol. Jahresbericht» (szerk. Lipsius, jelenleg Holtzmann) már évek óta regisztrálja a mi legújabb irodalmi törekvéseinket. E téren nekünk magunknak kell mozognunk, mivel a német prot. külföld nem igen tanulja meg édes zengzetes hazai nyelvünket. Föl tehát a munkára! Szolgáljuk vele magyar hazánkat ép úgy, mint prot. egyházunkat! *Sz. M.*

Bestmann H. J.: Entwicklungsgeschichte des Reiches Gottes unter dem Alten und Neuen Bunde. I. das Alte Testament. Berlin, 1896. Wiegandt und Grieben. 421 oldal. Ára 8 m. 50 pf.

Bestmann erlangenai magántanársága és a lipcsei hittérítő semináriumban való működése után mint a schleswig holtsteini Möln község lelkésze sem feledkezik meg régi szerelméről, a történeti theológiáról, csak-hogy most gyakorlati munkássága közelebb vonzza azon térre, melyen a legnagyobb védelemre, a szó nemes értelmében vett apologiára van szükség. 1880 óta jelent meg a keresztyén erkölcs történetét tárgyaló munkája, 1884-ben a r. kath. keresztyénség és az iszlám kezdeteiről szóló irata. Most egy évtizednél hosszabb idő múlva bocsájta ki két kötetre tervezett művének első felét: Istenországának az ószövetség idejében való történetét. Korszerű téma ép a mi időkben, midőn az újszövetséget egy theologiai iskola a régítől lehetőleg függetlenné akarja tenni, hogy annál szabadabban kritizálhassa és e kritikával még a konzervatív theologusokat is «kényszerítse» az újszövetség amaz állítólagos föltétlen függetlenségének elismerésére.

Bestmann érdekesen mutat rá az ó- és újszövetségi kritika között tapasztalható anológiára. Bármennyire különböztek egymástól — mondja — az új- és az ószövetségi kritikának útjai, eredményeik meglepő hasonlatosságot mutatnak. Baur végső következtetése az volt, hogy Jézusnak az az életképe, melyet az evangéliumok rajzolnak, nem annyira a tényeknek hitelt érdemlő leírása mint inkább az apostolok utáni gyülekezetekben elterjedt nézeteknek tükörképe. A napjainkban divó ószövetségi kritikának a törvényre vonatkozó végösszege pedig az az állítás, hogy a törvény nem az óskor életének képe, hanem lényegileg a fogság utáni gyülekezetnek az okmánya. Az egyház azonban számos okból a hagyományos felfogás lényegéhez ragaszkodik, a nélkül hogy ezzel a merev inspirációi dogmát is fönn akarná tartani. És Bestmann arra nézve tesz kísérletet, hogy az egyházi felfogáshoz közelálló kritikával szerkesztsze meg az ószövetségi